ВРАХУВАННЯ ДУМКИ ДИТИНИ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЇЇ ЖИТТЯ: АЛГОРИТМ ПРАКТИЧНИХ ДІЙ[1]

Анотація. Стаття 171 Сімейного кодексу України гарантує дитині право бути вислуханою з питань, що стосуються її особисто та її сім'ї, а в спорах про виховання, місце проживання, позбавлення чи поновлення батьківських прав і управління майном вимагає обов'язково заслухати дитину, здатну висловити свою думку; суд при цьому може ухвалити рішення всупереч цій думці, якщо того потребують інтереси дитини. Спираючись на цю норму, редакція журналу пропонує алгоритм дій сторони, яка ініціює опитування дитини в суді за участю судового експерта-психолога як спеціаліста в галузі дитячої психології. Правову основу такого залучення автори вбачають у п. 2, 3 ч. 1 ст. 43 та ст. 74 ЦПК України (право учасників справи заявляти клопотання й ставити питання спеціалістам; консультації спеціаліста не замінюють висновку експерта), ст. 13, 45 і 232 ЦПК, Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (17.11.2010), Законі України «Про охорону дитинства» та Порядку, затвердженому постановою КМУ від 01.06.2020 № 585. Компетентність фахівця пов'язано з атестацією Мін'юсту за експертною спеціальністю 14.1 «Психологічні дослідження», вищою психологічною освітою та кваліфікаційною характеристикою професії «експерт-психолог судовий». Серед нормативних підстав названо Науково-методичні рекомендації, затверджені наказом Мін'юсту від 08.10.1998 № 53/5, наказ МОЗ України від 06.04.2018 № 635 і зміну № 1 до Класифікатора професій ДК 003:2010. Наведено вісім експертних завдань у галузі дитячої психології: від оцінки відповідності психічного розвитку віку та рівня педагогічної занедбаності до виявлення залежності оцінки дитиною сімейної ситуації від впливу дорослих. Участь психолога обґрунтовано потребою врахувати емоційні й поведінкові особливості дитини та встановити з нею психологічний контакт, щоб отримати об'єктивні відомості про її позицію. Постанови Верховного Суду 2018–2019 рр. засвідчують, що дитину, молодшу за десять років, теж може бути заслухано; що суд може відмовитися від цього, коли обстановка в сім'ї не дає дитині висловитися вільно; і що висновок психолога, складений без контакту з обома батьками, не є допустимим доказом. Наприкінці нагадано про договір батьків за ч. 4 ст. 157 СК України.

Ключові слова: думка дитини, право дитини бути вислуханою, опитування дитини в суді, спеціаліст у галузі дитячої психології, судовий експерт-психолог, цивільний процес, правосуддя, дружнє до дітей, експертні завдання, психологічний контакт, правові позиції Верховного Суду.

Taking the Child's Views into Account in Decisions Affecting the Child's Life: An Algorithm of Practical Steps

Abstract. Article 171 of the Family Code of Ukraine entitles a child to be heard on matters concerning the child personally and the family, and requires that a child capable of expressing a view be heard in disputes over upbringing, place of residence, deprivation or restoration of parental rights and management of the child's property; the court may nevertheless decide against that view where the child's interests require it. Building on this provision, the editorial board proposes a practical algorithm for a party who wants the child to be heard in court with the assistance of a forensic psychologist acting as a specialist in child psychology. The legal basis is traced to Articles 13, 43, 45, 74 and 232 of the Civil Procedure Code of Ukraine, the Council of Europe Guidelines on child-friendly justice of 17 November 2010, the Law of Ukraine on Protection of Childhood and Cabinet of Ministers Resolution

No. 585 of 1 June 2020. The specialist's competence is tied to certification by the Ministry of Justice of Ukraine in expert specialty 14.1 'Psychological research', a degree in practical psychology and the occupation of forensic expert psychologist recognised in the national classifier of occupations. Eight expert tasks in child psychology are listed, from assessing whether mental development matches chronological age to detecting how adults shape the child's view of the family situation. Involving a psychologist is justified by the need to account for the child's emotional and behavioural features and to establish rapport, so that the child's position is obtained without distortion. Supreme Court rulings of 2018–2019 show that children under ten may be heard, that a court may decline to hear a child whose family situation prevents free expression, and that a psychologist's report made without contact with both parents is inadmissible.

Keywords: child's views, right to be heard, hearing of the child in court, child psychology specialist, forensic psychologist, civil procedure, child-friendly justice, expert tasks, psychological rapport, Supreme Court case law.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 29.10.2021.*

Повний текст

Обгрунтування залучення стороною у справі судового експерта психолога як спеціаліста психолога у галузі дитячої психології для проведення опитування дитини у суді:

1) відповідно до пунктів 2, 3 частини 1 статті 43 ЦПК, учасники справи мають право подавати докази та клопотання, ставити питання спеціалістам,

2) згідно з частиною 1, 2 статті 74 Цивільно-процесуального кодексу України, спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, і призначена судом для надання консультацій під час вчинення процесуальних дій. Консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта,

3) згідно з частиною 2 статті 171 Сімейного кодексу України, дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.

4) атестований Міністерством юстиції України судовий експерт психолог, який має право на проведення експертиз за спеціальністю 14.1. "Психологічні дослідження", має вищу психологічну освіту освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста за спеціальністю "Практична психологія", кваліфікацію психолога та який відповідно до кваліфікації (кваліфікаційної характеристики професії експерт-психолог судовий), виконує завдання та обов'язки у тому числі у галузі дитячої психології, а саме:

1) визначення відповідності рівня психічного розвитку хронологічному віку та рівня педагогічної/мікросоціальної занедбаності у неповнолітніх осіб,

2) встановлення здатності неповнолітньої особи правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання,

3) оцінки здатності малолітньої особи надавати свідчення щодо ситуації правопорушення, розуміти значення скоєних щодо неї дій, з огляду на рівень її психічного розвитку,

4) визначення сімейної ситуації, індивідуально-психологічних особливостей батьків, особливостей їх виховної поведінки та впливу на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини,

5) визначення випливу умов виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини,

6) виявлення залежності оцінки сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих,

7) встановлення здатності неповнолітньої особи з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання,

8) виявлення відхилення у психічному розвитку неповнолітньої особи, які не є виявами психічного захворювання.

Правовими підставами для виконання судовим експертом психологом роботи у галузі дитячої психології є:

1. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5, зареєстровані у Міністерстві юстиції України 03 листопада 1998 року за № 705/3145 (зі змінами). - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n1555

2. Порядок проведення атестації та присвоєння чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта експертам-психологам судовим, який затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 06.04.2018 № 635, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 03 травня 2018 року за № 553/32005. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0553-18#Text

3. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України "Про затвердження зміни № 1 до національного класифікатора професій ДК 003:2010" від 16.08.2012 № 923 - у зв'язку з вимогами законодавчо-правових документів, освоєнням нових технологій, виникненням нових сфер діяльності та іншими змінами у сфері суспільно-економічної діяльності введено професію експерт-психолог судовий, код КП 2429). - URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#n2

Залучення судового експерта психолога як спеціаліста психолога у галузі дитячої психології, потрібно для врахування емоційних, психологічних та поведінкових особливостей дитини під час її опитування в суді та встановлення ефективного психологічного контакту з дитиною для отримання об'єктивної інформації щодо думки дитини в сімейній ситуації. Судові спори, що виникають з сімейних відносин, відносять до справ, які вимагають використання спеціальних психологічних знань в галузі дитячої психології для забезпечення найкращих інтересів дитини у суді. **Обгрунтування: 1)** Кері-

вні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя дружнього до дітей від 17.11.2010 року, 2) Закон України «Про охорону дитинства», 3) Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585.

Крім того, для захисту інтересів малолітніх чи неповнолітніх осіб:

1) суд має право з власної ініціативи збирати докази, що стосуються предмета спору (ст. 13 ЦПК України),

2) допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності не заінтересованих у справі батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників; а також представників органів опіки та піклування, служби у справах дітей (ст. 232 ЦПК України),

3) під час розгляду справи малолітня або неповнолітня особа має право безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки (відповідно до вимог ст. 45 ЦПК України).

Зміст клопотання про проведення опитування дитини в суді. Поради адвоката. Національна школа адвокатури України.

Відео: https://www.youtube.com/embed/z0DogWUb7NY

Правові позиції Верховного Суду:

1. Постанова Верховного Суду від 05 вересня 2018 року у справі № 752/22028/16-ц. - URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76503075

Правова позиція ВС: Твердження заявника про те, що діти не досягли десятирічного річного віку і не здатні самостійно формулювати свої думки щодо особистого життя, а тому не могли бути допитані судом апеляційної інстанції, є безпідставними з огляду на таке. Відповідно до положень статті 12 Конвенції про права дитини держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, при чому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що її стосується, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

2. Постанова Верховного Суду від 18 березня 2019 року справа № 215/4452/16-ц. - URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80521632

Правова позиція ВС: Дитина, як у розмові з психологом, так і в судовому засіданні повідомила, що рівнозначно любить як батька, так і матір, але проживати хоче з батьком. Дитина більш прихильно ставиться до батька. Відповідно до статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року (далі - Конвенція) в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. З огляду на викладене, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку, що проживання дитини з батьком буде відповідати найкращому забезпеченню його інтересів. Відповідач не надала суду переконливих доказів, що проживання сина разом з матір'ю буде найкраще відповідати інтересам дитини. Апеляційним судом вірно встановлено, що проживання сина з батьком відповідає принципу «найкращих інтересів дитини» та є пріоритетним при вирішенні цієї справи.

3. Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2019 року у справі № 377/128/18. - URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79846507

Правова позиція ВС: Доводи заявника про те, що суд апеляційної інстанції безпідставно не прийняв до уваги та не врахував до кого із батьків дитина має більшу прихильність і не з'ясував думку самої дитини з приводу визначення місця її проживання є безпідставними, оскільки за положеннями зазначеної норми права , місце проживання дитини, яка не досягла 10 років визначається без врахуванні її думки. При цьому, питання про заслуховування думки дитини було предметом оцінки апеляційного суду, який вірно дійшов до висновку, що з урахуванням встановлених судом обставин справи, ситуації, яка склалась у сім'ї та обстановці у якій перебуває дитина, вона не зможе об'єктивно, незалежно та вільно висловити свою думку. Також, суд касаційної інстанції підтримав оцінку, яку надав суд апеляційної інстанції висновку практикуючого психолога, а саме апеляційний суд не визнав належним та допустимим доказом висновок психолога, оскільки психодіагностичне обстеження ОСОБА_5 було здійснено психологом без попереднього спілкування з обома батьками дитини, за відсутності у нього інформації з приводу стосунків між батьками після припинення між ними фактичних шлюбних стосунків та повну ізоляцію дитини на протязі майже півтора місяця від спілкування з матір'ю. Результати та висновки такого дослідження викладені на бланку та з печаткою Громадської організації «Чернігівська міська асоціація «Конкордія», яка відповідно до видів її діяльності КВЕД 94.99 не має права та не здійснює такої діяльності як надання психологічної допомоги, проведення психодіагностичного обстеження, в тому числі дітей, про що свідчить витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань. Не надано суду доказів того, що психолог ОСОБА_8, має право та займається такою практикою, що у нього є відповідний досвід у сфері дитячої психології.

УВАГА! Укладення договору про визначення місця проживання дитини. Відповідно до ч. 4 ст. 157 СК України батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов’язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Предметом даного договору є визначення місця проживання та дії з виховання, навчання, догляду за дитиною або поєднаних цих елементів, спрямованих на забезпечення нормального фізичного, духовного та морального розвитку дитини. Договір укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Відсутність нотаріального посвідчення тягнутиме за собою визнання такого договору нікчемним (ч. 1 ст. 220 ЦК України). Разом з тим, на відносини батьків дитини стосовно укладення вищезазначеного договору також будуть розповсюджуватися положення ч. 2 ст. 220 ЦК України, відповідно до якої якщо сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору, що підтверджуєть-

ся письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна із сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У цьому разі наступне нотаріальне посвідчення договору не вимагається.

Додаткова інформація, визначення місця проживання дитини у судовому порядку: процедура та порядок дій Позивача (одного з батьків)

Визначення місця проживання дитини: права батьків, правові наслідки протиправної поведінки одного з батьків або іншої особи, спір між матір'ю та батьком, право батьків на відібрання малолітньої дитини від інших осіб

Традиційно, нагадуємо користувачам журналу, що науковий журнал запроваджує надання послуг **«Консультація»: запит на участь судового експерта психолога як спеціаліста психолога** на замовлення сторін у справі. - URL: http://expertize-journal.org.ua/konsultacia **Телефон для термінового дзвінка судовому експерту:** +38 093 476 72 60 (Viber, Telegram, Whatsapp).

Звертаємо увагу, організація проведення професійних консультацій всім зацікавленим, здійснюється членом Президії Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, головним редактором журналу, атестованим судовим експертом психологом (поліграфологом), кандидатом психологічних наук, доцентом Назаровим Олегом Анатолійовичем, стаж практичної роботи з 2000 року.

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

кандидат психологічних наук, доцент
Назаров Олег Анатолійович

атестований судовий експерт з правом
проведення експертиз за експертною спеціальністю
14.1 "Психологічні дослідження", поліграфолог

Україна,
02024, Київ,
вул. Магнітогорська, 1б, оф. 304,
E-mail: 2825818819@mail.gov.ua

Тел: +38 (044) 228-76-15
+38 (093) 476-72-60
+38 (098) 011-85-63

Офіційній Інтернет-сайт щодо призначення та проведення судово-психологічної експертизи, судового експерта психолога (поліграфолога) Назарова О.А. (свідоцтво Міністерства юстиції України від 09.07.2020 №2035) - https://expertisekyivua.com/ukr

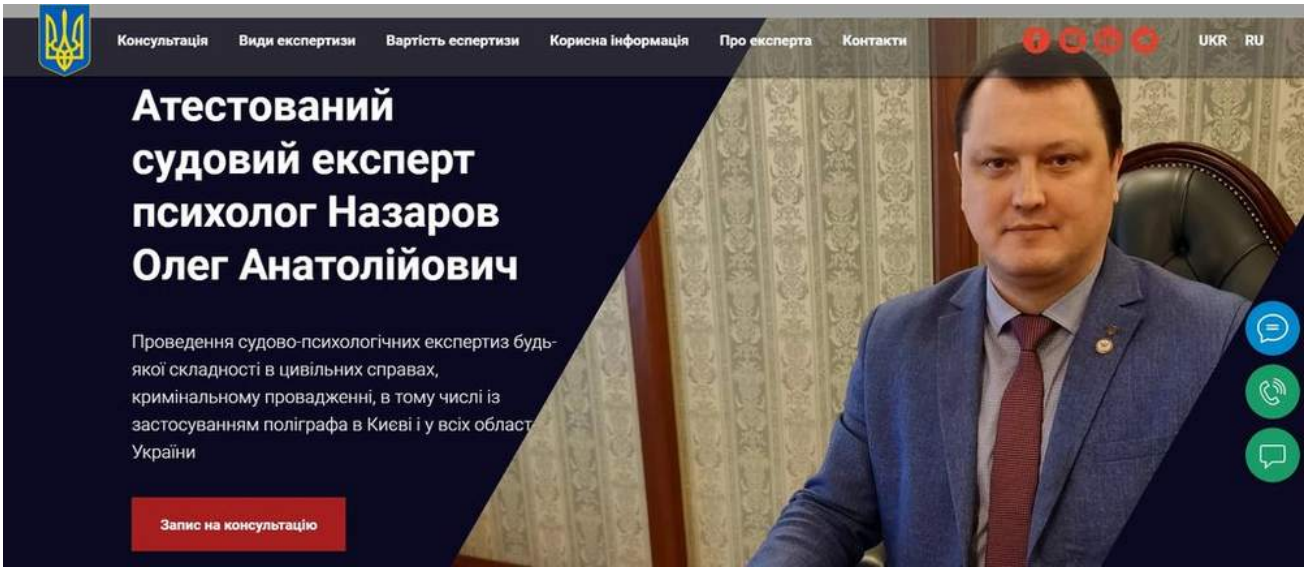

Офіційний Інтернет-сайт щодо призначення та проведення судово-психологічної експертизи із застосуванням поліграфа, тестувань на поліграфі в Україні за міжнародними стандартами (поліграф EyeDetect, розробник Converus Inc., USA): https://expert-nazarov.com

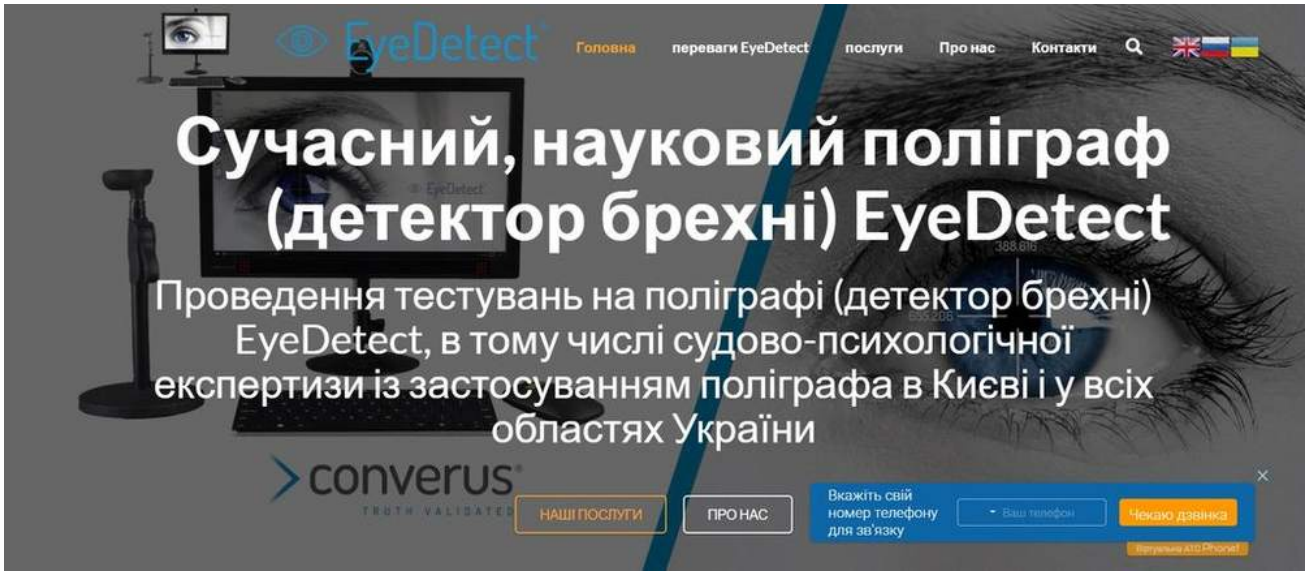

References

1. Vrakhuvannia dumky dytyny pry vyrishenni pytan, shcho stosuiutsia yii zhyttia: alhorytm praktychnykh dii [Taking the Child's Views into Account in Decisions Affecting the Child's Life: An Algorithm of Practical Steps]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2021. Vol. 6, No. 5 (35). URL: https://expertize-journal.org.ua/opros-rebenka-v-sude/5995-vrakhuvannya-dumki-ditini-pri-virishenni-pitan-shcho-stosuyutsya-jiji-zhittya (onovlena versiia vid 06.11.2021). [in Ukrainian].